

REKENSCHAP TEGENOVER MONOPOLISERING VAN LEED

R.A. ABDULLAH KHAN

Het algemene thema slavernij dat ik wil behandelen begint met weergeven van diverse zienswijzen van verschillende auteurs over dit onderwerp. Het zijn historici met meningen die van invloed zijn geweest op de door mij beredeneerde standpunten in deze kwestie. Wat mij zo aanspreekt in de geschiedschrijving van deze historici is de onderzoeksmethode van het historisme, dat naar mijn mening een cruciale rol behoort te spelen bij het verkrijgen van historisch inzicht. Een premisse van deze methode is dat de instemming van historische actors met bepaalde ethische normen, vrijwel altijd, verklaard worden door de specifieke historische omstandigheden waaronder die ethische normen zijn ontstaan. Andere tijden, andere zeden. Ik rond af met het bespreken van een aantal feiten rondom het slavernijverleden. Deze feiten zijn bedoeld als gezond tegengif tegen moreel theater en maximalisering van leed, dat tot doel heeft een 'mea maxima culpa' teweeg te brengen.

HARTMANS

In 2017 verscheen het boek 'Zwarte bladzijden uit de vaderlandse geschiedenis' van Rob Hartmans. Onderwerpen zijn onder andere de Martelaren van Gorcum, de gerechtelijke moord op Johan van Oldenbarnevelt, kinderarbeid, de Chinezenmoord van 1740, uitbuiting in Nederlands-Indië: het cultuurstelsel en de koelies, de moord op gebroeders De Witt, Collaboratie en Jodenvervolgving en de slavenhandel.

Zwarte bladzijden bestaan in soorten en maten. Wanneer we de geschiedenis van Nederland bestuderen, ontkomen we volgens Hartmans er niet aan dat er gebeurtenissen of periodes zijn die we eigenlijk beschamend vinden, waarvan we liever hadden gezien dat het allemaal anders was gelopen.

Zoals altijd moet bij het bestuderen van de geschiedenis gekeken worden naar de context. Waren er mogelijkheden om het anders te doen aan de wandaden of misstanden? Hoe 'normaal' was iets. Wanneer we onze hedendaagse maatstaven klakkeloos op het verleden toepassen, schudden we vrijwel de hele tijd afkeurend ons hoofd. Kijken naar de waarden en normen die in een bepaalde tijd golden, wil niet zeggen dat je geen enkel oordeel kunt vellen. Het is belangrijk om te kijken of er in die tijd zelf al protesten klonken, of er toen al kritiek was op zaken die wij nu afkeuren. Wanneer je die vindt, laat dat zien er geen algemene norm was die het

gebeurde goedkeurde. Het argument dat dergelijke zaken niet mogen worden veroordeeld omdat je ze 'in hun tijd moet zien', is soms niet erg overtuigend.

Wanneer we kijken naar gebeurtenissen uit het verleden dient het normbesef uit die tijd zelf in ieder geval een belangrijke leidraad te zijn. Sommige mensen zijn van mening dat je als historicus helemaal niet mag oordelen, dat je het verleden slechts feitelijk moet beschrijven, 'wie es eigentlich gewesen ist' zoals de grote 19^e eeuwse historicus Leopold von Ranke schreef. De richting waartoe hij behoorde, het zogenoemde historisme – waarover straks meer – was een reactie op de sterk religieus of ideologisch geïnspireerde geschiedschrijving uit vroeger eeuwen, waarin het verleden werd gezien als de weg naar een verheven doel, waarbij op hoogst selectieve wijze werd omgesprongen met de beschikbare historische bronnen. Ranke pleitte voor een zo objectief mogelijke geschiedschrijving, gebaseerd op bronnen uit de periode zelf, met zo min mogelijk ideologische 'inkleuring'.

Geschiedenis is echter geen 'waardevrije' wetenschap zoals natuur- of scheikunde, en zelfs de historisten bleken niet immuun voor ideologie – in hun geval het in de 19^e eeuw sterk opkomende nationalisme. Zo oordeelden ze impliciet vaak toch – had een vorst de opkomst van de natiestaat bevorderd of juist tegengewerkt – en voorkwamen ze dat hun boeken louter verzamelingen losse feitjes werden. Historici vertellen namelijk verhalen. De verhalen moeten gebaseerd zijn op feiten, maar over de selectie van feiten

kan altijd getwist worden. Die selectie, de keuze om juist dit verhaal te vertellen, is immers afhankelijk van de opvattingen van de historicus. En dus spreekt de historicus, al dan niet expliciet, oordelen uit over het verleden. Daar is niets mis mee, zolang hij dat naar eer en geweten doet, en zich bewust is van zijn eigen referentiekader. Bij de gewetensvolle historicus gaat het nooit om een gemakkelijk oordeel achteraf, maar om het toepassen van normen die in de door hem bestudeerde tijd leefden. Dat wil niet zeggen dat ze toen bij iedereen leefden. Ook vandaag de dag bestaan mensen die pedoseksuelen zouden willen straffen op de 16^e eeuwse wijze, die nogal afwijkt van onze huidige rechtsstaat. Het norm- en rechtsbesef ontwikkelt zich voortdurend.

EMMER & VAN DEURSEN

Wat moeten we eigenlijk met de zwarte bladzijden uit de vaderlandse geschiedenis? In 2000 besprak de VU hoogleraar Van Deursen de grote studie van de Leidse hoogleraar Piet Emmer over de Nederlandse slavenhandel. Als begin schreef hij dat sport bij ons geen schuldgevoelens wakker maakt. Als het Nederlandse elftal van België wint zullen we niet op het idee komen onze excuses aan te bieden. De samenleving lijkt het wakker maken van schuldgevoelens thans wel van de geschiedwetenschap te vragen. Dat we ons dienen te schamen voor ons verleden, hoeven de historici ons niet meer te leren, dat spreekt vanzelf, aldus Van Deursen. Wat

we tegenwoordig nog van historici willen horen is hoe we onze gevoelens van spijt het beste tot uitdrukking kunnen brengen. Kunnen we het bij woorden laten, of zijn de feiten zo ernstig dat we ook moeten betalen, en zo ja aan wie? Emmer stelt zich volgens de recensent een tweeledig doel in zijn boek over de Nederlandse slavenhandel. Enerzijds wil hij een objectieve beschrijving geven van de slavenhandel. Anderzijds gaat het hem ook om een morele beoordeling. Om schuld en boete kunnen we dus niet heen, maar eerst geeft Van Deursen de volgende samenvatting van het feitenrelaas. De intercontinentale slavenhandel is begonnen in de 16^e eeuw, toen de Spanjaarden en Portugezen zich meester hadden gemaakt van het Zuid-Amerikaanse continent. Voor de exploitatie van dit werelddeel hadden ze arbeidskrachten nodig, en omdat indianen voor die taak minder geschikt bleken, besloot men werkvolk in te kopen op de Afrikaanse markten. Daar bestond slavernij, zoals destijds overal in de wereld, West-Europa alleen uitgezonderd. In het hele boek komt tot uitdrukking dat Emmer ook de morele zijde wil beschouwen. 'Natuurlijk schaamt ieder weldenkend mens zich thans over dit bedrijf', zo schrijft Emmer.

Deze mening schiet Van Deursen in het verkeerde keelgat. Waarom is die schaamte 'natuurlijk'? Er is geen schaamte zonder verantwoordelijkheid, en niemand zoekt zijn eigen voorouders uit. Je kunt niet verantwoordelijk zijn voor wat je onmogelijk had kunnen verhinderen. Wie hier spreekt van schaamte, bedoelt eigenlijk dat hij geen reden ziet voor trots. Maar kan daar dan wel ooit aanleiding toe zijn? De kloeke daden van ons voorgeslacht zijn al

evenmin door ons bewerkt. Trots is hier een even vals gevoel als schaamte. Het is tamelijk onvruchtbaar het verleden gevangen te houden in een dilemma van schaamte én trots. Het een noch het ander kan doel zijn van de geschiedschrijving. We beoordelen het verleden dan naar de emoties die het bij ons oproept. Met andere woorden, wij hebben onszelf tot maatstaf gemaakt. Maar geschiedenis gaat niet over onszelf, ze gaat over andere mensen. Die moeten dan ook de maatstaf zijn. Hun moeten wij recht doen. Of dat ons dan stof geeft tot lijden of verblijden is niet van wezenlijk belang.

Emmers boek, zo vervolgt Van Deursen, ontleent zijn betekenis dan ook vooral aan de nuchtere en zakelijke beschrijving. Wie wil weten wat er gebeurde in de slavenhandel, kan bij Emmer altijd terecht. De bespiegelende kant vindt de recensent Van Deursen minder sterk, omdat ze zich concentreert op de eigenaardige vraag van verantwoordelijkheid voor andermans daden. De vraag is niet alleen onmogelijk, ze is ook verkeerd gesteld. Nederlanders zijn niet aansprakelijk voor hun verleden. Maar ze kunnen niet onverschillig blijven voor de gevolgen van dat verleden. Zwakke en economisch nauwelijks levensvatbare staten als Suriname en de Antillen zijn een product van de Nederlandse geschiedenis, inclusief de slavenhandel. Zolang die staten zo zwak blijven, hebben ze het zedelijke recht zich op Nederland te beroepen. Dat is niet een historische, maar een actuele verplichting. Tot zover Van Deursen.

HARTMANS

Hartmans sluit zijn 'Zwarte bladzijden' op de volgende wijze af. Begrippen als 'schaamte' en 'trots' veronderstellen een vergaande identificatie met het verleden. Bovendien suggereren ze een collectieve verantwoordelijkheid of een collectieve verdienste. Het verleden is van de mensen die toen leefden, en wij kunnen hoogstens vaststellen welke aspecten wij positief of negatief waarderen. Net zomin als er voor ons reden is om trots te zijn op wat Willem van Oranje, Rembrandt, Spinoza, Thorbecke en Willem Drees hebben gedaan, is het nodig om ons te schamen voor, laat staan schuldig te voelen, over de daden van JP Coen, de slavenhandelaren en fabrikanten die jonge kinderen uitbuiten. De huidige bevolking van Duitsland achten we immers ook niet schuldig aan de Tweede Wereldoorlog en de Shoah. Maar misschien kunnen we wel van de Duitsers leren dat het goed is om het eigen verleden kritisch onder ogen te zien en te constateren waar het in het verleden soms misging. Uiteraard kunnen we eventueel leed niet ongedaan maken. De geschiedenis bestaat voor een flink deel uit tragedies, die onomkeerbaar zijn en generaties lang pijn blijven doen. En toch lijkt de neiging om de geschiedenis voor een tribunaal te slepen steeds sterker te worden. In tal van kwesties worden op z'n minst schuldbekentenissen verwacht, gevolgd door officiële excuses en bij voorkeur ook schadevergoeding of smartengeld. Dit speelt onder meer bij oorlogsmisdaden die Nederlandse militairen in Indonesië gepleegd hebben, en bij het slavernijverleden. De Nederlandse politici en militairen die verantwoordelijk waren voor de wijze waarop de

oorlog gevoerd werd zijn inmiddels overleden, zodat onduidelijk is wie er in de beklagdenbank zitting moeten nemen. En in het geval van de slavenhandel en de plantage-economie in Suriname zijn ook de laatste slachtoffers reeds lang geleden overleden. Excuses aanbieden wordt dan vanzelf gratis, want wie moeten precies excuses aanbieden, en aan wie? Bovendien kun je wel aan de gang blijven, en zou Nederland ook excuses kunnen eisen van Frankrijk en Spanje, omdat die twee landen Nederland ooit hebben bezet en onderdrukt en uitgebuit.

Wat volgens Hartmans heel weinig zin heeft, is blijven denken in collectieven. Volgens sommige activisten zijn 'de zwarten' collectief slachtoffer van de door 'de witten' bedreven slavenhandel, wat zou betekenen dat 'de' Nederlanders collectief 'schuldig' zijn. Mijn grootvader, schrijft Hartmans, werd geboren in 1894, dus 31 jaar nadat in Suriname de slavernij werd afgeschaft. Ben ik niettemin medeschuldig? En hoe zit het met het zwarte aandeel in de slavenhandel? Met dit soort simplistische tegenstellingen tussen 'daders' en 'slachtoffers' ben je alleen maar bezig nieuwe scheidslijnen en vijandschappen te creëren. En waartoe dat kan leiden heeft de geschiedenis bij herhaling laten zien.

JASPERS

In 1946 verscheen het essay 'Die Schuldfrage' van de Heidelbergse psychiater, theoloog en filosoof Karl Theodor Jaspers. Jaspers onderzocht er de schuld van de Duitsers voor de WO II en de misdaden en oorlogsgruwelen gepleegd tijdens het naziregime. Hij was zelf slachtoffer van het naziregime en wou een antwoord geven of het daarbij ging om een "collectieve" Duitse schuld. Jaspers maakte onderscheid tussen vier categorieën schuld: juridische, politieke, morele en metafysische schuld. De indeling was bedoeld om de collectieve schuld van de Duitsers af te wijzen. Hij pleitte wel voor collectieve verantwoordelijkheid om Duitsland weer een respectabel land te maken. Jaspers stelt dat het absurd is een heel volk van een misdaad te beschuldigen. Misdadiger is altijd een enkeling. Het is ook absurd een heel volk moreel aan te klagen. Er bestaat niet zoiets als een volkskarakter, zodanig dat ieder afzonderlijk lid van dit volk dat karakter zou hebben. Er zijn wel gemeenschappelijke kenmerken op het gebied van taal, van zeden en gewoonten, van herkomst. Maar daarbinnen zijn tegelijk zulke grote verschillen mogelijk, dat mensen die dezelfde taal spreken voor elkaar zo vreemd kunnen blijven dat ze niet tot hetzelfde volk lijken te behoren.

In moreel opzicht kan altijd alleen de enkeling, nooit het collectief worden beoordeeld. De denkvorm om mensen vanuit collectieven te bezien, te karakteriseren en te beoordelen, is zeer wijd verbreid. Zulke karakterschetsen – bijvoorbeeld van Duitsers, van Russen, van Engelsen – betreffen nooit

soortbegrippen, waaronder individuele mensen geschaard kunnen worden, maar zijn typeaanduidingen, waaraan zij in meerdere of mindere mate beantwoorden. Dat door de typologische opvatting iets wordt getroffen, mag ons niet verleiden te denken dat we met die algemene karakterisering, waaronder we het individu beschouwen, vat krijgen op elk individu. Dat is de manier van denken die sinds honderden jaren gebruikt is als middel om haat te zaaien tussen volkeren en groepen mensen onderling. Deze voor de meesten helaas natuurlijke en vanzelfsprekende manier van denken hebben de nationaalsocialisten op de meest kwaadaardige manier toegepast en met hun propaganda bij de mensen ingehamerd.

Een volk als geheel bestaat niet. Alle grenzen die we trekken om het te bepalen worden door feitelijkheden overschreden. De taal, het staatsburgerschap, de cultuur, de lotsgemeenschap – dat dekt elkaar allemaal niet, maar overlapt elkaar. Volk en staat vallen niet samen, net zomin als de taal, de lotsgemeenschap en de cultuur.

Je kunt van een volk geen individu maken. Een volk kan niet heroïsch ten onder gaan, niet crimineel zijn, niet moreel of immoreel handelen, dat kan altijd alleen de enkeling uit het volk. Een volk als geheel kan noch schuldig noch onschuldig zijn, noch in strafrechtelijke zin, noch in politieke, noch in morele zin. De categoriale beoordeling van een volk is altijd een onrecht; ze begint met een misplaatste substantialisering en leidt er toe dat de mens als enkeling van zijn waarde wordt beroofd. Collectieve schuld van een volk of

van een groep binnen het volk kan dus volgens psychiater, theoloog en filosoof Jaspers niet bestaan, niet als strafrechtelijke, noch als morele schuld.

Nu de laatste opmerking van Jaspers, die volgens mij nogal van belang is voor het debat over het Nederlandse slavernijverleden. Wie gevoelig is voor verwijten kan gemakkelijk bezwijken voor een drang om schuld te bekennen, zegt Jaspers. Zulke schuldbekentenissen – vals, omdat ze zelf nog impulsief zijn en een bepaalde lust moeten bevredigen – vertonen een onmiskenbare karaktertrek: de schuldbekenner hoopt met zijn bekentenis waardering te oogsten, zich positief van anderen te onderscheiden. Zijn schuldbekentenis wil anderen dwingen ook schuld te bekennen. Er zit een agressieve trek in zo'n bekentenis. Filosofisch gezien is daarom de eerste vereiste voor iedereen die zich bezighoudt met schuldvragen om innerlijk met zichzelf in het reine te komen, waardoor de gevoeligheid voor verwijten tegelijk met de drang om schuld te bekennen uitdooft. Menigeen die zich prijsgeeft aan gejammer in de schuldbekentenis laat zich leiden door acuut eigenbelang. Het lijkt hem voordelig schuld te bekennen. Zijn bereidwilligheid schuld te bekennen beantwoordt aan de verontwaardiging van de wereld over het moreel verworpen Duitsland. De machtige treedt men met vleierij tegemoet. Men zegt het liefst wat hij wil horen. Daarbij komt de fatale neiging zichzelf beter te wanen dan anderen als men schuld bekent. Open en schuld bekennen impliceert een aanval op anderen die dat niet doen. Her smadelijke van zulke goedkope zelfaanklachten, het eerloze van de zogenaamd voordelige vleierij springt in het oog.

ANKERSMIT

Van Frank Ankersmit, emeritus hoogleraar intellectuele en theoretische geschiedenis, verscheen in 2018 in boekvorm een boeiend autobiografisch gespreksverslag 'De erfenis is op' dat ik zou willen aanraden. Hij noemt de geschiedenis een prachtig vak dat uitdagingen stelt aan het menselijk verstand die qua diepte en complexiteit niet onderdoen voor die waar de exacte wetenschapper zich voor gesteld ziet.

Ankersmit zegt dat veel onderzoek en historisch debat vereist is om vast te stellen wat de geschiedenis van een beschaving of van een land als Nederland precies is. Je moet dan wel heel de geschiedenis – tot op de dag van vandaag – erbij betrekken en je niet beperken tot een bepaalde fase ervan, bijvoorbeeld de tijd die je toevallig leuk vindt of waarin jouw eigen land succesvol was. Nee, de identiteit van een land wordt evenzeer door zijn mislukkingen als door zijn successen bepaald. De identiteit van ons land wordt evenzeer bepaald door de onuitwisbare Tachtigjarige Oorlog als door de strijd tussen Protestant en Katholiek en door de recente massa – immigratie en het multiculturele drama. Niet alleen de littekens en schrammen uit het verleden, maar ook die we in het heden opliepen behoren tot onze identiteit. Uit de basis voor een nationale identiteit kun je niet naar geloven wat

plukken, nee, het gaat om heel de geschiedenis. Al was het omdat daar, zoals steeds in de geschiedenis, alles met alles samenhangt.

De laatste jaren is de belangstelling toegenomen voor het Nederlandse koloniale verleden en voor wat daar misging, zoals de liquidatie van de concurrenten van de VOC, de slavernij, de onderdrukking en wreedheden op de plantages, de uitbuiting van Nederlands-Oost-Indië als gevolg van de 'batig slot'-politiek, zo houdt de interviewer Leonie Wolters hem voor. Hierop reageerde Ankersmit als volgt.

Ja en nee. Nee, voor zover er pas sprake kan zijn van littekens en schrammen als je die ook echt als zodanig ervaart. Je kunt mensen geen schrammen aanpraten waar ze vervolgens neuroses van krijgen. Zo is het hier ook. Onze voorouders hadden niet het gevoel dat zij zich schandelijk gedroegen. De meest bekende eigentijdse aanklacht van ons koloniaal bewind – Multatuli's Max Havelaar was een aanklacht tegen wat een bepaalde groep Javanen (de hoofden van Lebak) een andere groep aandeed en niet tegen het Nederlands bestuur daar – behalve dan dat Multatuli vond dat het bestuur harder tegen die misstanden zou moeten optreden. Dus het ziet er niet naar uit dat onze voorouders veel schrammen hebben overgehouden aan hun optreden aan de andere kant van de wereld. Dan kun je anno nu zeggen dat zij zich daar om twee redenen voor zouden moeten schamen: allereerst omdat ze daar zo zijn opgetreden en vervolgens, omdat ze er zich ook nog

niet eens over schamen. Maar ja, die mensen zijn soms al honderden jaren dood en die kun je dat dus niet meer aan het verstand brengen.

En het antwoord op je vraag is ja, voor zover wij daar nu vaak een plaatsvervangende schaamte over voelen. Daar is zeker reden toe. In die zin valt er veel voor te zeggen om dat koloniale verleden nog eens goed te bestuderen en het door onze voorouders aangerichte menselijk leed boven water te halen. Want het staat als een paal boven water dat dat tot dusverre onvoldoende gedaan is. Maar je moet er wel mee oppassen. Want die plaatsvervangende schaamte heeft sterk het karakter van 'zoiets zouden wij nooit hebben gedaan.' Maar ik denk niet dat je daar zo zeker van kunt zijn. In het boek uit 1992 van Christopher Browning, 'Ordinary Men: Reserve Batallion 101', toont hij dat doodgewone brave burgers, burgers die nooit een vlieg kwaad deden, zelfs geen nazi's waren, burgers zoals jij en ik, om zo te zeggen, van de ene op het andere moment bij de vervolging en het ombrengen van de Joden tot de meest afgrijselijke dingen in staat bleken. Er zit dus wel een element van hovaardij in 'dat zouden wij nooit hebben gedaan'. Ik ben daarom ook niet zo'n voorstander van dat tegenwoordig zo populaire aanbieden van excuses voor wat onze voorouders hebben aangericht, zo zegt Ankersmit. Ik vind dat nogal gratis vervolgt hij. Niet dat degenen aan wie die excuses aangeboden worden die niet zouden verdienen. Maar wel omdat je jezelf waarschijnlijk mooier voorstelt dan je bent. Tien tegen een dat je zelf in dat verleden waar je je excuses voor

aanbiedt net zo hard had meegedaan. Wat zijn die excuses dan waard? Zo van; 'Ik sla u dood, maar mijn excuses daarvoor, hoor!'

HISTORISME

De historicus Johan Huizinga definieerde geschiedenis 'als de geestelijke vorm, waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden'. De beste methode om deze rekenschap te geven is volgens mij de denkwijze te volgen van het historisme. Ik sluit mij ook hier aan bij de opvatting van Ankersmit dat het historisme tot op de huidige dag nog steeds de meest overtuigende geschiedfilosofie is en dat met het historisme de moderne geschiedbeoefening is geboren.

Gewoonlijk wordt het historisme omschreven vanuit de negatieve formulering dat het anti-normatief is en alle bovenhistorische en universele normen, waarden of idealen verwerpt. Historisme kan ook in positieve zin worden omschreven als het standpunt dat ervan uitgaat dat men ten aanzien van een andere cultuuruiting in heden of verleden een tolerante houding dient aan te nemen en dat men niet het recht heeft deze vanuit onze eigen waarden te bekritisieren of te beoordelen. Alle normen en waarden zijn met andere woorden tijd- en plaatsgebonden en kunnen geen aanspraak maken op universele geldigheid. Het betreft een duidelijk relativisme van waarden: iedere tijd en iedere cultuur heeft nu eenmaal zijn eigen waarden en

niemand heeft het recht zijn eigen waarden absoluut te stellen om van hieruit die van andere tijden en culturen te bekritisieren, laat staan te veroordelen.

Een historicus heeft vanuit het historistisch standpunt slechts tot taak dergelijke vreemde waarden te begrijpen. De historicus moet zich inleven of verplaatsen in de historische actor. Niet willen goedpraten, maar begrijpen. Ik deel daarom volledig de opvatting, dat welbeschouwd alle geschiedenis de geschiedenis van gedachten is. De wijze waarop het verleden kan worden gekend is het ontdekken van gedachten. Er is maar één manier waarop dit kan worden gedaan: door ze te her-denken in zijn eigen geest. Volgens deze methode moeten wij de denkprocessen die ten grondslag lagen aan de gebeurtenissen in de 17e en 18e eeuw zien te ontdekken. Slavenhandel en slavernij waren geen loutere gebeurtenissen, maar processen van handelingen. Handelingen die een binnenkant hadden die bestonden uit denkprocessen. Waar de historicus naar zoekt zijn deze denkprocessen. Deze processen worden, zo denk ik met velen, bepaald door ideeën. De historische werkelijkheid is daarom het product van ideeën. Iedere historische periode heeft zijn specifieke eigen karakter en het wezen der dingen zoals het instituut slavernij, ligt in hun geschiedenis. Andere tijden, andere zeden. Ik denk dan ook dat de slavenhandel en slavernij uitingsvormen waren van een voor die periode karakteristieke idee, dat het ethisch gezien niet afwijkend of abnormaal was Afrikanen als slaaf te bezitten, en dat het daarentegen bezwaarlijk was Europeanen tot slaaf te maken. Ideeën zijn werkzaam in de historische werkelijkheid, en als deze niet worden opgespoord in deze

historische periode zal de slavenhandel en slavernij nooit goed worden begrepen. Zoals ik al gezegd heb, beoogt het historisme het verleden vanuit zichzelf te verstaan. Het weigert daarom een historische periode of het handelen van historische actors in zo'n historische periode te beoordelen op basis van een buiten die periode zelf gehanteerde normen en waarden. Een historicus heeft in dit verband raak opgemerkt 'Times impose their morality upon lives: there is no point in condemning individuals for the circumstances in which they find themselves'.

Hoewel het verleden een ver, vreemd land is, met andere normen en waarden, waren in de tijd van de slavernij niettemin altijd mensen die zeiden dat dit zo niet kon. Zij bleven nog lang de uitzonderingen.

De geschiedenis mag volgens het historisme geen vooruitgangsschema worden opgelegd en het verleden moet op een neutrale en objectieve wijze empirisch worden bestudeerd. Het historisme bepleit dan ook anti-normativiteit en onpartijdigheid, het wil op een neutrale wijze historische en maatschappelijke verschijnselen begrijpen. Dit waardenrelativisme ontkent principieel het bestaansrecht van absolute en universele waarden.

Het benadrukken van de tijd- en plaatsgebondenheid van alle historische verschijnselen impliceert echter dat dit ook geldt voor de historicus zelf. Hij beziet noodzakelijkerwijs het verleden vanuit zijn eigen standplaatsgebondenheid. De erkenning van dit feit staat in tegenspraak tot

de pretentie tot objectieve kennis van het verleden te kunnen te komen. Vanuit het historisme is deze paradox nooit tot een oplossing gebracht. Het is trouwens moeilijk in te zien hoe dit mogelijk is. 'The view from nowhere' bestaat inderdaad niet. Noch in cognitief, noch in normatief opzicht. Wij beschrijven en verklaren gebeurtenissen vanuit de kennis na afloop – kennis waarover de historische actoren niet beschikten. In deze zin is elke vorm van geschiedschrijving anachronistisch, omdat geschiedenissen pas ontstaan als processen af-gelopen zijn. Men mag dan wel fulmineren tegen 'het goedkoop beter weten van de nageborenen', maar het is de historicus als 'nageboren' waarnemer nu eenmaal niet gegeven het gezichtspunt in te nemen van de 'onwetende' deelnemer in het verleden. Als dat zo was had de historicus überhaupt geen geschiedenis kunnen schrijven. Elke historicus is dus noodzakelijkerwijs anachronistisch.

Ik meen dat het inderdaad onmogelijk is waardeoordelen uit de geschiedbeoefening te verwijderen, wij zijn nu eenmaal 'moral animals', morele dieren. Maar waar houdt de maatschappelijke betrokkenheid op en begint het verkwanselen van het principe van wetenschappelijke afstand. Over de kwestie van morele oordeelvelling in de geschiedschrijving zijn boekenkasten vol geschreven. Er wordt dan onderscheid gemaakt tussen traditionalisten en pragmatisten. Het uitgangspunt van de traditionalisten is het navolgende credo van Von Ranke: (...) 'Men heeft de Historie de functie toegeschreven om recht te spreken over het verleden en de tijdgenoten lessen te geven tot nut van toekomstige jaren. Mijn boek verstout zich niet

een zo hoge functie te vervullen. Zij wil slechts vertellen hoe het eigenlijk geweest is'. Dit betekent dat het rechtspreken over het verleden niet tot de mogelijkheden behoort. Historici mogen geen rechter spelen over de doden en hoogstens mensen beoordelen naar de morele maatstaven van hun eigen tijd. Men mag zedelijke oordelen hebben over wat gedaan is, het ventileren van zulke oordelen voegt evenwel niets toe aan het historische inzicht. 'The historian is not a judge, still less a hanging judge', aldus professor David Knowles, 'the great British medievalist, who rejected moral judgment as an aspect of history'.

Pragmatisten stellen dat een wetenschapper zich niet los kan maken van zijn persoon en standplaatsgebondenheid, en dat hij dat ook helemaal niet zou moeten willen. Ik kies voor het standpunt van de filosoof Rorty die het aandachtspunt van ethisch oordelen verschuift naar belangrijkere principes: controle, zelfdisciplineren en consensus. Collegiale toetsing, peer review. Eerlijkheid is het kernbegrip. De intentie moet zijn waarheid te vertellen, zo veel mogelijke afstand te bewaren en het besprokene in al zijn complexiteit te belichten. Elke historische interpretatie impliceert politieke en morele oordelen. Geen morele abstinentie dus, maar beslist geen selectief verontwaardigde moraalridders. Dat is de belangrijkste garantie voor verantwoorde geschiedschrijving. De boodschap voor historici is, bemoei u met de maatschappelijke discussie, schuw het morele oordeel niet, maar wees integer en genuanceerd. Vertel de waarheid – de hele waarheid.

Geschiedschrijving heeft naast een descriptief of constaterend aspect een praktisch aspect, omdat het schrijven van historische verhalen tegelijk ook een vorm van sociale interactie is tussen historicus en zijn publiek.

Geschiedschrijving beschrijft niet alleen hoe het werkelijk geweest is, het geeft het heden en de toekomst tegelijkertijd vorm door er een bepaalde houding tegenover in te nemen. Historisch verhalen doen iets met de werkelijkheid, behalve dat zij deze beschrijven en verklaren. Dit praktische aspect kan verklaren waarom historici zich in de belangstelling van de politiek en koning Willem-Alexander mogen verheugen. De koning zal zoals bekend op 1 juli a.s. een toespraak houden bij de herdenking van het slavernijverleden. Zal de geschiedwetenschap zich in deze toespraak – die vast mede door historici zal zijn geconcipeerd – weten te verzetten tegen de dictatuur van de actualiteit, zo vraag ik mij af. Zal de geschiedwetenschap in deze toespraak een gezond tegengif blijken te zijn tegen goedkoop moralisme en moreel theater? Of zal de geschiedenis door de koning juist worden verminkt, omdat zij niet door hem zal worden besproken om te ontdekken hoe het destijds eigenlijk geweest is, maar vooral om de geschiedenis te gebruiken voor actuele politieke doeleinden?

FEITELIJKE AFRONDING

Ik wil mijn verhaal gaan afronden met een aantal feiten die in ieder geval van betekenis moeten zijn als de koning op 1 juli a.s. zijn verhaal vertelt. Het is mijn verhaal in het debat zonder einde, dat vertelt hoe het eigenlijk geweest is en wat de daaraan – volgens mij – te verbinden gevolgen zijn. Mijn uitgangspunt is het historisch besef dat men in de 17^e en 18^e eeuw een vreemd land leefde met heel andere opvattingen over goed en kwaad dan wij er nu op na houden in het hedendaagse Nederland. Verder meen ik dat brede interpretaties van het verleden gebaseerd moeten zijn op een nauwkeurige analyse van de feiten. Historisch gedegen detailonderzoek dient dan ook te worden gecombineerd met een brede synthetische visie op het verleden. Een combinatie die zo min mogelijk besmet is met een normatieve inkleuring. Dus geen moraliserende geheven vinger, dit in ruil voor een doordacht historisch inzicht in deze materie.

Slavenhandel en slavernij kwamen overal in de wereld voor, en de slaven in de Europese koloniën vormden maar een klein percentage van het totale aantal slaven in de wereld. Slavernij was historisch gezien geen 'peculiar' institution, maar vrije arbeid daarentegen juist wel.

Door de wereldgeschiedenis heen is slavernij vrijwel overal een belangrijke, soms dominante arbeidsvorm geweest. Slavernij kende lange tijd geen raciale of geografische beperkingen. Overal werden slaven 'geproduceerd',

voornamelijk door oorlogvoering, roof, verpanding en overerving. Ook slavenhandel was een universeel fenomeen. Naarmate logistieke innovaties vergroting van de handelsgebieden mogelijk maakten, nam ook de afstand toe waarover slaafgemaakten werden verhandeld. Trans-oceanische netwerken verbonden grote delen van Azië onderling en met Afrika, en vervolgens ook Afrika met Zuid- en Noord-Amerika.

Zelfs op het hoogtepunt van de trans-Atlantische slavenhandel werden meer slaven in Afrika op de binnenlandse markt en aan Arabieren verkocht dan aan Europeanen. De intern-Afrikaanse en Arabische slavenhandel hebben veel langer bestaan dan de Europese. 'Muslim slave trade as a whole, which lasted until 1920, transported about 17 million slaves, mostly African, exceeding by a considerable margin the approximately 11 million shipped by Europeans across the Atlantic. Meanwhile Africans had been enslaving other Africans for centuries, mostly by capturing them in war or raids, sometimes taking them in lieu of debt. Often slaves were destined for profitable export, first to Roman markets than to Arab ones. But they also had their local uses, which included supplying victims for human sacrifices'.

De slavernij in de Europese koloniën kon bestaan, omdat de Europeanen buiten hun eigen werelddeel andere normen en waarden er op nahielden dan thuis.

Waarom kende West-Europa geen slavernij? Aanvankelijk was Europa, vooral langs de Middellandse Zee reeds voor onze jaartelling, een continent met veel slaven. Denk aan Spartacus. Een verklaring voor het verdwijnen van de slavernij in Europa was het feit dat het continent steeds dichter bevolkt raakte. Een deel van de bevolking bezat geen land meer en moest daarom voor een ander werken. Met een ruim aanbod van landeloze arbeiders was het voordeliger deze groep in dienst te nemen dan slaven te kopen. In Azië waren overigens delen ook dichtbevolkt, met niettemin slavernij. Het bleek onmogelijk Europeanen weer slaaf te maken toen men de beschikking kreeg over dunbevolkte koloniën. Het instituut kon niet opnieuw worden ingevoerd, hoewel er voldoende groepen waren die tot slaaf waren te maken zoals de Hugenoten, de Ieren en de Joden. Blank en slaaf was een onmogelijke combinatie. De Fransen hadden de meeste mannelijke strafgevangenen naar galeien verbannen en de Britten hadden mannelijke en vrouwelijke gevangenen als dwangarbeiders naar hun overzeese koloniën gestuurd. Weeskinderen werden in Engeland met bootladingen naar Noord-Amerika gestuurd. De Europeanen kenden weliswaar geen levenslange slavernij, maar wel dwangarbeid. Wie met slaven in overzeese gebieden in contact kwam als Europeaan, wist wat het was om zijn eigen vrijheid in te leveren in ruil voor werk.

Het vroegere Europa was een harde maatschappij met naar onze huidige maatstaven onmenselijke kanten. De overzeese kolonisatie en slavenhandel staken maar bleek af tegen de achtergrond van de vele andere

onmenselijke gebeurtenissen in die tijd. Als wij ons de normen en waarden van de 16^e en 17^e eeuw proberen eigen te maken zal ons oordeel eenvoudig anders moeten uitvallen op grond van het feit dat toen het besef afwezig was dat witte en zwarte mensen gelijk zijn en ook gelijk behandeld dienen te worden. Nergens valt bijvoorbeeld te lezen dat Europese zeelieden gewetenswroeging kregen bij het aanmonsteren op slavenschepen. Dat alle mensen gelijk zijn en ook gelijk moeten worden behandeld staat overigens nog steeds op gespannen voet met het bestaande Indiase kastenstelsel. Om de geschiedenis van de slavenhandel en slavernij goed te begrijpen, moet de hedendaagse morele verontwaardiging worden gescheiden van de toenmalige feiten en omstandigheden. In grote delen van de wereld bestond de huidige morele afkeur destijds niet. Het historisch inzicht neemt niet echt toe wanneer wij het verleden simpelweg met dezelfde maten willen meten als het heden.

In heel Oost-Europa bestond nog lijfeigenschap. In Rusland werd in 1861 door tsaar Alexander II de bevrijding geproclameerd van lijfeigenen die een einde maakte van de persoonlijke afhankelijkheid van de lijfeigenen. Zij konden toen niet meer worden verkocht, verhuurd of verplaatst en hadden niet meer de toestemming van hun heer nodig om te trouwen.

Er waren dus meer vormen van gedwongen arbeid, waardoor slavernij overzee minder exotisch leek dan wij nu gewoonlijk aannemen. In Schotland werd bij de verkoop van een mijn de mijnwerkers meeverkocht en werd

precies berekend hoeveel werk iedere mijnwerker gezien zijn gezondheid en leeftijd nog kon verrichten.

Buiten Europa werd vrijwel elke economische activiteit in havens, de bouw en op plantages door slaven verricht. Aanvankelijk waren het indianen, maar het aantal nam snel af door ziekten uit Europa en Afrika. In de trans-Atlantische slavenhandel waren de Europeanen volledig afhankelijk van de Afrikanen als zij in Afrika hun schip verlieten. De Afrikanen bepaalden het aantal, de leeftijd en het geslacht van de slaven die zij zelf eerst tot slaaf hadden gemaakt. Zelfs zonder fatale tropische ziekten zouden de Europeanen niet ver zijn gekomen in het continent. In delen van Afrika waren goed georganiseerde staten met grote legers. Europeanen hadden geen enkele formele macht, behalve binnen de muren van hun forten.

Schaamte en schuldgevoel lijken thans een belangrijke toetssteen bij de geschiedschrijving over de trans-Atlantische slavenhandel en de koloniale slavernij. Wat wist de gemiddelde Nederlander toen echter over de slavernij? Hoeveel Nederlanders realiseerden zich dat de suiker in hun thee, de koffie en tabak deels met slavenarbeid waren geproduceerd? Naar schatting bedroeg het aantal niet meer dan 1% van de bevolking.

De slavernij heeft een marginale bijdrage geleverd aan de Nederlandse economie. Er zijn wel grote individuele fortuinen gemaakt. Dat Nederland rijk zou zijn geworden door de handel in slaven en de import van koffie en suiker

is een mythe, macro-economische nonsens. De WIC ging tweemaal failliet, investeringen in de trans-Atlantische slavenhandel en in Surinaamse plantages leverden zeer wisselvallige resultaten op. De Nederlandse welvaart had andere wortels, want de toegevoegde waarde die de slavenhandel en slavernij genereerden vielen in het niet bij de toegevoegde waarde die de gewone economie zoals de goederenhandel, de landbouw, visserij en de nijverheid opleverden. Verreweg de meeste bewoners van Nederland hebben ten tijde van de slavenhandel en slavernij nog nooit een slaaf of plantage gezien. In Groot Brittannië is een klein aantal planters rijk geworden, maar miljoenen Britten werden armer door bijdragen uit de schatkist aan defensie en bestuur van de koloniën. Herstelbetalingen die gebaseerd zijn op winstgevendheid van slavenhandel en slavernij snijden daarom geen hout.

Het is niet moeilijk een aantal onderwerpen te noemen die van veel meer gewicht waren voor de historische ontwikkelingsgang, 'Werdegang' van het huidige Nederland dan de slavenhandel en slavernij overzee. Denk aan de Nederlandse Republiek, de rol van de elite, de godsdienstige verdeeldheid en verzuiling, de moeilijke omschakeling naar een geïndustrialiseerde maatschappij, de armoede, de opkomst van de arbeidersbeweging, de lange weg van het algemeen kiesrecht, enz. De huidige roep om meer aandacht voor de geschiedenis van de slavenhandel en slavernij heeft dan ook geen wetenschappelijke maar vooral een politieke oorzaak. De slavenhandel en slavernij zijn wel van invloed geweest op de geschiedenis van Afrika, de VS en het Caribisch gebied, maar niet echt op het verleden

van Nederland. Voor de economie, sociale structuur en cultuur van het Europese Nederland waren het onbelangrijke verschijnselen.

Er zijn inderdaad erfenissen van de slavernij die voortleven. Of individueel leed evenwel werkelijk als collectief trauma moet worden beschouwd is een onbeantwoorde vraag. Historici kunnen hierover niet zoveel zeggen. De slavernij mag dan wel een extreem onderdrukkende institutie zijn geweest, zij slaagde er niet in de Afrikanen en hun nazaten werkelijk te dehumaniseren. Er bestaat geen wetenschappelijke verankering – of weerlegging – van het idee van transgeneratieel overgedragen slavernijtrauma. Zeker niet na zoveel generaties. Empirische onderbouwing en precisie van wat een slavernijtrauma eigenlijk inhoudt ontbreekt dan ook. Waarom wordt in de historische balans trouwens niet als batig saldo verwerkt dat de meeste nazaten thans een beter bestaan hebben in de landen waar hun voorouders gedwongen naar toe zijn gebracht dan zij gehad zouden hebben als hun families in Afrika waren gebleven?

Deze kwestie lijkt eerder voor psychologen en antropologen. Van een klaagcultuur blijkt overigens wel, die lijkt te zijn ingegeven door 'herinneringen'. Nu zijn herinneringen inderdaad belangrijk. De geschiedschrijving is het geheugen van de mensheid en even belangrijk voor de mensheid als ons geheugen voor ieder van ons is. 'Ik ben mijn herinneringen' zei Augustinus al en heel Freuds psychoanalyse is op dit idee gebaseerd. Maar wat kan de veelal met Europeanen vermengde nazaat

van slaven zich na al deze eeuwen herinneren van hetgeen zijn verre voorouders hebben ondergaan? 'Competitive victimization', ik ben een een groter slachtoffer dan anderen uit de geschiedenis, leidt tot ongeloofwaardige fantasieën zou ik menen.

Chinezen, Hindostanen en Javanen die na de afschaffing van de slavernij naar Suriname zijn geïmmigreerd willen geen excuus en herstelbetaling. Zij spreken over een breed koloniaal verleden. Afro-Surinamers hebben het vooral over de slavernij met de behoefte om de verschillen met de immigranten te benadrukken door het slavenleed te maximaliseren en te monopoliseren. De hoogleraar Hindostaanse diaspora studies aan de VU Amsterdam, Gowricharn, merkte in de NRC van 1 mei jl. hierover op 'Afro-Nederlanders worden ondersteund in hun streven om het slavenleed te maximaliseren. Een belangrijk deel van de Nederlandse academische geschiedschrijvers, de media (vooral de televisie), ambtenarij, politiek en museale instellingen is meegegaan in de reductie van kolonialisme tot slavernij. De maximalisering van het slavenleed heeft enkele honderden miljoenen opgeleverd, vooral bedoeld om de slavernij te herdenken, de afschaffing te vieren en de maatschappelijke doorwerking te adresseren'.

Overigens berekende het Centraal Bureau voor de Statistiek dat Nederlanders met een Caribisch en Surinaams slavernijverleden gemiddeld hoger zijn opgeleid en beter betaalde functies en meer toegang tot de politiek hebben dan andere niet-westerse immigranten in Nederland. Het

slavernijverleden heeft de nakomelingen van de slaven zo te zien juist geholpen om in Nederland vooruit te komen. Dit neemt niet weg dat wel een Caribisch-Afrikaanse onderklasse aan het ontstaan is in bepaalde steden van Nederland.

Dat de koloniale slavernij exclusief zou hebben bijgedragen aan het ontstaan van racisme, is een hardnekkige mythe. Er zijn talloze vormen van racisme in Afrika en Azië die geen band hebben met de koloniale slavernij. Denk aan Rwanda, waar de Afrikaanse variant van racisme een massale slachting onder de Tutsi's tot gevolg heeft gehad en de vervolging van de Rohingya's in Myanmar. Ook het eeuwenoude antisemitisme bewijst dat joden in Europa veel langer last hebben van racisme dan mensen met een andere huidskleur.

Kende de slavernij alleen maar negatieve kanten? Als dat het geval was geweest, had de slavernij waarschijnlijk niet zo lang bestaan en was het niet moeilijk geweest het eeuwenoude instituut uit te roeien. De voordelen vormen ook de verklaring voor het feit dat de slaven er niet in geslaagd zijn het slavenjuk af te werpen, met uitzondering van Haïti. Grote groepen slaven gaven er blijkbaar de voorkeur aan het beste van het systeem te maken en niet in opstand te komen. In het net verschenen boek van Gert Oostindie las ik hierover het volgende 'Ik schreef in mijn proefschrift van alles over het raadsel hoe een 'slavenmacht' van ruim honderd mensen kennelijk in bedwang kon worden gehouden door een witte directeur met een paar helpers, al dan niet wit. Ik haalde er van alles bij, ik denk dat het wel

aannemelijke antwoorden opleverde over de delicate balans tussen verzet en accommodatie, maar het bleef in zeker zin speculatief. Er zijn sindsdien tientallen boeken gepubliceerd over de slavernij in de Nederlandse Cariben, en allen hebben wij, als historici, gezocht naar tekenen van slavenverzet en ons hoofd gebroken over de puzzel waarom er niet nog mèèr slavenverzet was. Ik heb niet de indruk dat er inmiddels heel overtuigende nieuwe conclusies zijn getrokken'.

Koerswijzigingen in het historisch onderzoek zijn normaal. Een herdenking van de slavenhandel en slavernij zoals nu het geval is deed zich pakweg 50 jaar geleden niet voor. Elke tijd stelt blijkbaar andere vragen aan het verleden. Wat het kolonialisme, de slavenhandel en slavernij bijzonder maakt, is het feit dat deze onderwerpen niet alleen van historisch belang zijn, maar nog elke dag gebruikt worden om de huidige wereld te verklaren. Naast het kolonialisme wordt ook de slavernij genoemd als rem op de economische ontwikkeling. Slaven zouden niet in staat zijn zelf beslissingen te nemen en namen niet deel aan het maatschappelijk leven. Geen wonder dat de exkoloniën waar de slavernij een belangrijke rol speelde niet in staat waren om na hun dekolonisatie de welvaart van het voormalige moederland te evenaren. Het is echter zeer de vraag of de historische slavernijwortels van de armoede er wel toe doen. Helemaal uitsluiten is niet mogelijk, maar er zijn zo veel andere factoren in het spel. Bovendien wordt de geschiedenis vaak misbruikt als een schild om achter te schuilen tegen de kritiek dat men het er zelf naar gemaakt heeft.

Excuses en herstelbetalingen betreffen naar mijn mening dan ook geen conclusies van wetenschappelijk onderzoek maar politieke beslissingen. West-Duitsland was het eerste land dat aan personen een vergoeding heeft toegekend voor de schade die de nationaal-socialistische overheid had toegebracht aan individuen. In de voorafgaande eeuwen keerden verslagen landen alleen compensatie of vergoedingen uit aan andere landen. Denk aan herstelbetalingen op grond van het Verdrag van Versailles opgelegd aan de Duitse rijksregering. Overigens hebben Indonesië en Vietnam geen excuses of herstelbetalingen geëist voor hetgeen daar gebeurd is.

Volgens onze huidige opvattingen zit het verleden vol met onrecht. Daarom heeft het maken van excuses alleen voor de koloniale slavernij iets willekeurig. Wil je echt excuses maken voor al het onrecht dat vroegere generaties op hun geweten hebben, dan kun je de rest van je leven maar beter vrij nemen. Mijn bezwaar tegen excuses is dat dit impliceert dat er bovenhistorische en universele normen bestaan die destijds geschonden zijn. Mijn vraag is dan welke de bronnen zijn van deze normen. Door wie en waar zijn deze normen voor de eeuwigheid geopenbaard? Volgens mij bestaan er eenvoudig geen tijdloze en universele normen die geen verband houden een historische periode. Andere tijden, andere zeden.

De erkenning van het slavernijverleden wordt voortdurend in één adem genoemd met de erfenissen van dat verleden, de doorwerking ervan. Er

wordt veel gesproken over doorwerking, maar het is helemaal niet zo duidelijk hoe dat werkte, en werkt. Dat zou verder moeten worden onderzocht. Wat in ieder geval vaststaat is dat het slavernijverleden voor veel zwarte mensen een veel diepere en pijnlijker betekenis en gevoelswaarde heeft dan voor witte mensen. Dat is niet zo gemakkelijk te veranderen. Maar witte Nederlanders kunnen daar wel met respect mee omgaan. Toch is het een illusie te denken dat voor "de witte Nederlander" de slavernij ooit hetzelfde gewicht kan krijgen als voor "de zwarte Nederlander". Daarvoor ligt dit verleden eenvoudig te ver weg, in tijd en plaats. Ik denk niet dat men ooit met dezelfde bril en emoties naar dit slavernijverleden kan kijken.

